

Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği

Beytullah KAYA¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; Nizamülmülk'ün önderliğinde kurulan Nizamiye Medreselerinin kuruluş amaçlarını, nasıl kurulduğunu, çalışmalarını, sonraki döneme olan etkilerini ve İslam kültüründe nasıl bir eğitim ekolü oluşturduklarını incelemektir. Türklerin, İslamiyet'i kabul etmeye başlaması tarih içerisinde yeni bir dönemde başlamasına sebep olmuştur. Yeni kurulmaya başlanan Türk İslam Devletleri, eski Türk geleneklerini devam ettirmekle beraber yerleşik yaşama geçmiş ve daha önce Türk tarihinde görülmeyen yeni kurumlar kurmuşlardır. Karahanlılar Dönemi'nde İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte ilk medreselerin açılması gerçekleşmiş, Gazneliler Dönemi'nde ise bu medreselere ilaveten yeni medreseler inşa edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Türkler İslam dünyasının siyasal, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında liderliğini üstlenmeye başlamışlardır. Büyük Selçuklu Devletine bu vizyonu kazandıran önemli etkenlerden bir tanesi siyasal olarak güçlü olması iken diğeri ise oluşturduğu eğitim vizyonu ve bu vizyona uygun olarak kurdukları Nizamiye Medreseleridir. Çünkü bu eğitim kurumları kendilerinden sonra İslam dünyasının eğitim sistemini derinden etkilemiş, dünya eğitim sistemine kökleşmiş uygulamaları miras bırakmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Nizamiye Medreseleri, Medrese Eğitimi, Nizamülmülk

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the establishment of Nizamiye Madrasas under the leadership of Nizamülk, how they were founded, their work, their effects on the next period, and how they formed an educational school in Islamic culture.

The Turks began to accept Islam in a new period of time. The Turkish-Islamic States, which have just started to be established, have continued their old Turkish traditions and have established new institutions which have not been seen in Turkish history. In addition to these madrasahs, new madrasahs were built during the period of Gaznavians. With the establishment of the Great Seljuk State, the Turks began to assume the leadership of the Islamic world in political, social, cultural and educational fields. One of the important factors that give this vision to the Great Seljuk State is its political strength, while the other is the educational vision and the Nizamiye Madrasas that they have established in accordance with this vision. Because these educational institutions had a profound impact on the education system of the Islamic world after them and left the inheritance of the practices rooted in the education system of the world.

Keywords: Nizamiye Madrasas, Madrasa Education, Nizamülmülk

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.
beytullah.kaya@izu.edu.tr

GİRİŞ

Abbasi Devleti'nin IX. yüzyılın ortalarından itibaren siyasal olarak güç kaybetmesi, İslam dünyası üzerindeki birleştirici ve bütünleştirici etkisinin azalmasına neden olmuş, bu durum İslam dünyası içerisinde bazı siyasal ve sosyal sarsıntıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır(Üçok, 1968:113; Yıldız, 1988: 31-48). X yüzyılın başlarında Mısır'da kurulan Fatimiler, Abbasilerin bu durumundan istifade ederek topraklarını Abbasilerin aleyhine olacak şekilde geliştirmeye başlamışlardır(Seyyid, 1995:228-237). Fatimilerin siyasal olarak güçlenmeleri, Abbasilerin temsil ettikleri Sünni İslam'ın dışında ayrı bir dini doktrin benimsemeleri siyasal ve dini alanda iki devlet arasında bir rekabetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır(Kazıcı, 2018:124; Üçok, 1968:111). Fatimiler Mısır'da Şii Batını düşüncüyü esas alarak kurulmuş bir devlet olmaları dolayısıyla İslam dünyasında iki halifelik durumunun da ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır(Hitti, 1970: 627; Üçok, 1968). Nizamiye Medreselerinin kurulduğu dönemde İslam dünyası, Bağdat Halifeliği, Fatimi Halifeliği ve Endülüs Emevi Halifeliği olmak üzere üç merkeze bölünmüş durumdaydı. Bağdat Halifesi Sünniliğin, Fatimi halifeliği Şiiliğin temsilcisi olarak kendi güçlerini pekiştirmeye çalışmaktaydılar. Bu devletlerden Fatimiler siyasal olarak gücünü artırmak amacıyla eğitim kurumları oluşturmaya ve bu kurumları amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmaya önem vermiştir. Fatimi Devleti, X. yüzyılda Abbasi halifeliğinin pasif politika izlemesini de fırsat bilerek siyasal gücünü Abbasilerin aleyhine daha da artırmaya başlamıştır. Bu dönemde Fatimilerin desteklediği Büveyhoğulları Abbasilerin merkezi Bağdat'ı etki altına almış, Halife üzerinde baskı yapmaya başlamıştır. Bağdat'ta halifenin Hutbelerde adının okunması dışında bir etkinliği kalmamıştır (Üçok, 1968: 113; Ocak, 2017: 78). Bu dönemde Fatimiler, bir kadro oluşturmak için medreseler kurmuş ve bu medreselerde yetiştirdikleri dailer aracılığı ile İslam dünyasında Şii düşüncüyü yaymaktan da geri kalmamışlardır. Fatimiler bu çabasıyla, İslam dünyasında halk arasında batını düşüncenin yayılmasını Fatimi yanlısı bir toplumun oluşturulmasını amaçlamıştır. Fatimiler amaçlarına ulaşmak için yalnızca siyasal

yolları değil, sosyal, toplumsal ve eğitimsel yolları kullanmayı da çıkarları için uygun görmüşlerdir.

Abbasi halifesinin Ortadoğu'da etkisinin ortadan kalktığı, yerine Fatımilerin ve onların destekledikleri Şii Büveyhoğullarının etkisinin arttığı bir dönemde doğuda yeni bir güç ortaya çıkmaya başlamıştır(Ocak, 2017: 63). Doğuda ortaya çıkmaya başlayan bu güç aynı zamanda Abbasi Halife'sinin ve Sünni İslam dünyasının da umudu olmaya başlamıştır(Kafesoğlu, 1992). Selçukluların Tuğrul Bey'den itibaren İslam Dünyası üzerindeki siyasal etkilerinin artması ve Alpaslan döneminde bu artışın devam etmesi Sünni İslam dünyasının koruyuculuğunun ve liderliğinin Selçuklulara geçmesine olanak tanımıştır.(Köymen, 1993: 11; Turan, 1969: 92).

Selçuklu Devleti'nin doğu da bir güç olarak ortaya çıkmaya başlaması ve Abbasi halifeliğini Fatimi ve Şii Büveyhoğullarına karşı korumasına alması İslam dünyasında Selçukluların etkilerinin giderek artmasına neden olmuştur(İbnü'l Esir, X: 35-38). Tuğrul Bey, Abbasi halifelerine yardım etmeyi bir politika haline getirmiş, böylece Selçukluların etkisi Abbasilerin eskiden sahip oldukları bütün Orta Doğu coğrafyasında hissedilmeye başlanmıştır (Turan, 1969: 92). Selçuklular İslam dünyasında rol oynamaya başladıklarında İslam dünyasını yalnızca siyasal açıdan kriz yaşayan bir coğrafya olarak değil aynı zamanda sosyal, askeri, eğitimsel ve dini açıdan da kriz yaşayan bir coğrafya olarak bulmuşlardır(Sümer, 2009). Fatimi ve Büveyhoğullarının yarattığı kaotik durum karşısında hem dini hem de eğitimsel açıdan farklı bir yöntemin izlenmesi, Fatımilerin kullandıkları yöntemler karşısında aynı yöntemleri kullanarak onlara cevap verilmesi zaruret haline gelmiştir. Bu bağlamda Selçuklu Devleti yöneticileri eğitimi, Batını düşüncenin İslam topraklarındaki etkisinin ortadan kaldırılması açısından kullanılabilecek en önemli yol olarak görmeye başlamışlardır(Ocak, 2017). Selçuklular döneminde Açılan Nizamiye Medresesine gelmezden evvel İslam dünyasının eğitim kökenlerine bakılması

Selçuklu Devleti döneminde kurulan eğitim kurumlarını ve medreseleri anlamak açısından faydalı olacaktır. İslam Dünyasının ilk eğitim kurumu Peygamberimiz döneminde Mescid-i Nebevi'nin yanında açılan Suffa Okulu'dur. Daha sonraki dönemlerde İslami eğitim kurumları; küttab okulları, saray okulları, kitapçı dükkanları, ulema evleri ve mescidler gibi özel eğitim kurumları olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir(Ocak, 2017: 53; Kazıcı, 2018: 333). Everiler döneminde IX. yüzyılda kurulan Beyt-ül Hikmelerin medreselerin ilk halleri oldukları iddia edilse de bu kurumların işlevleri incelendiğinde bir medrese yapılanması içerisinde olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden ilk Medreselerin 907'de Maveraiünnehir ve Horasanda açıldığı görülmektedir (Maruf, 1973: 8). Öte yandan Fatimiler döneminde (975) Mısırdaki Ezher Camii inşa edilmiş bu caminin etrafında medresenin de olduğu bir külliye inşa edilmiştir. Ayrıca bu dönemde İbn-i Tolun Camii de medrese olarak kullanılmaya başlanmış ve Fatimiler buralarda devletin resmi amaçlarını gerçekleştirmek için dailer yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu çalışmalar sayesinde Fatimiler Abbasilerle mücadele edebilecek bir doktrin oluşturmuşlar, yetiştirdikleri dailer aracılığı ile kendi düşüncelerini İslam dünyası içerisinde yaymaya ve taraftar toplamaya başlamışlardır. Öte yandan doğu da Karahanlıların kurulmasıyla, Kaşgar, Balasagun, Talas, Semekand, ve Buhara gibi şehirler ilim ve kültür merkezleri olmaya başlamışlardır. Karahanlılar tarafından Semerkand'da medrese açılmıştır. İlk dönemlerde medreseler, genelde ulamaların kendi oluşturdukları eğitim kurumlarında ders verdikleri yerler şeklinde oluşmuştur. Karahanlılar ve Gazneliler döneminde kurulan medreseler Fatimilerin medreseleri gibi devletin kontrolü altında olan, devletin resmi amaçlarını gerçekleştirmek düşüncesiyle kurulmuş olan medreseler değildirler. Bu yüzden eğitim öğretim faaliyetleri Nizamiye Medreseleri kuruluncaya kadar dağınık bir şekilde ve ilim adamlarının kendi gayretleri ile oluşturdukları medreseler aracılığıyla devam etmiştir.

Selçuklu Devletinin güçlenmesi ve İslam dünyasının liderliğini yapmaya başlamasıyla beraber Abbasi Halifeliğinin de otoritesi yeniden artmış bu sayede

de Büyük Selçuklular İslam dünyasında da etkinliklerini artırmaya başlamışlardır. Böylece Çin hududundan Yemen'e kadar bütün İslam dünyasında Sunni geleneğin otoritesi yeniden kurulmuştur. Tuğrul Bey'den itibaren devlette teşkilatlanma faaliyetlerine önem verilmeye başlanmıştır. Sultan Alpaslan döneminde silaha karşı silahla fikre karşı fikirle mücadele edilmesi gerekliliği anlaşıldığından medreseler açmak ve buralardan yetiştirilen ilim adamlarıyla fikir mücadelesi verilmesi gerekliliği kavranmıştır.

Bu çalışma, Nizamiye Medreselerinin açılması ve nasıl bir eğitim geleneği oluşturduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, medreselerin, eğitim alanına yaptığı katkılar, medreselerin Türk, İslam ve dünya eğitim sistemine etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Nizamiye Medreselerinin açılması:

Nizamiye Medreselerinin açılmasında etkin olan olaylardan bir tanesi tarihi kaynaklarda şöyle geçmektedir. Selçuklu Sultanı Alpaslan, Nişabur'da bir camiinin önünden geçerken, camiinin önünde alışılmadık, eski kıyafetli bir grup insan görmüştür, bu insanlar sultana tazim etmediği gibi ondan bir şey de istememişlerdir. Bu duruma şaşırın Alpaslan veziri Nizamülmülk'e bu insanların kim olduğunu sormuştur. Nizamülmülk; bunlar dünyaya meyletmeyen, dünyevi zevklerden hoşlanmayan, fakirlikleriyle iftihar eden ilim erbabı fakihlerdir cevabını vermiştir. Fakihlerin bu hali sultanın hoşuna gitmiş, Sultanın kalbinin yumuşadığını gören Nizamülmülk, eğer izin verirseniz onlara kalacak bir yer inşa edip rızıklarını temin edeyim onlarda ilimle uğraşıp sultanın devletine dua etsinler diye sultandan istek de bulunmuştur. Sultanın izin vermesiyle ülkenin her yerini medreseler inşa edilmeye başlanmıştır(Ocak, 2017; Özyayın, 2007) Şüphesiz ki Bu medreselerin açılışının çok daha elzem sebepleri bulunmaktadır. Selçuklu Devleti'nin henüz yeni teşekkül ettiği, bu dönemde devleti idare edecek kadroya ihtiyaç duyulması, İslam dünyası içerisindeki yıkıcı ve bölücü hareketlerin fikri olarak engellenmek istenmesi, o dönem içerisinde yoğun olarak yaşanan medrese

tekke mücadelesine son vermek ve iki kurumsal yapıyı birleştirmek düşüncesi bu medreselerin kuruluma nedenlerindedir(Kenan, 2015; 336). Ayrıca Batıni teşkilatının İslam dünyasını içine düşürdüğü bunalımdan çıkarabilecek eğitim kadrosunun yetiştirilmek istenmesi, İslam'ı yeni benimseyen Oğuzlara, İslam'ı anlatacak kadrolara ihtiyaç duyulması, yüksek kalitede din adamı yetiştirilmesinin gerekliliği, yeni fethedilen toprakların İslamlaşmasını sağlamak için ilim erbabına ihtiyaç duyulması ve yoksul fakat yetenekli öğrencilerin okutulması topluma kazandırılmak istenmesi medreselerin açılmalarının diğer nedenleri arasında yer almaktadır (Çelebi, 1976: 111; Ocak, 2017).

Nizamiye Medreselerinden en çok bilineni Bağdat Nizamiye Medresesi olmasına rağmen ilk Nizamiye Medresesi Nişabur'da açılmıştır(Özaydın, 2007). Bu medreseler devrin ünlü alimlerinin yaşadıkları yerlerde ve bu alimlerin eğitim vermesi amacıyla kurulmuşlardır. Bu bağlamda Nişabur Medresesi devrin ünlü alimi İmamü'l Haremeyn el Cüveynî adına açılmıştır. Bağdat Nizamiye Medresesi ise, 1065 yılında yapılmasına başlanmış 60.000 dinar harcanarak 1067 tamamlanmıştır. Medrese devrin ünlü Şafii alimi Ebû İshak eş- Şirazi için inşa edilmiştir. Ebu İshak medresenin yerinin alımında bazı haksızlıklar olduğunu ileri sürerek ders vermeyi reddettiği için medresede ilk ders Ebu Nasr İbnü's Sabbağ tarafından verilmiştir(Özaydın, 2015; Ocak, 2017). Daha sonra Ebu İshak ikna edilmiş, medresede ders vermeye başlamıştır. Bu medrese sultan Alparslan'ın parası ile yapılmış olmasına rağmen, yapımında gösterdiği gayretler dolayısı ile Nizamülmülk'ün adıyla anılmaya başlanmıştır. Nizamiye Medreseleri kurulurken medresenin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve sürekliliğinin sağlanmasına azami önem verilmiş ve medreseler şehrin en işlek yerlerinde kurulmaya çalışılmıştır. Medreselerin içinde buldukları vakıfların gelirlerinin yüksek olması, medreselerin devamlılığının sağlanmasına katkı sağlamıştır. Medreseler vakıf geleneğine uygun olarak kurularak, külliye içerisinde inşa edilmişlerdir. Medresenin yanında kütüphaneler, müderrislerin ve öğrencilerin kalabilecekleri yerler ve diğer sosyal yapılara yer verilmiştir.

Devletin ulvi amaçlar güderek kurmuş olduğu bu medreseler ülkenin bazı bölgelerinde hoş karşılanmamışlardır. Örneğin Bağdat'ta Nizamiye Medresesinin yapıldığı haberini alan Maveraünnehir uleması bu duruma üzülen ilim matemi tutmuşlardır. Bu ulema şimdiye kadar ilimle şerefinden dolayı onu tahsil eden yüksek himmet erbabı ve temiz şahsiyetler meşgul olurlardı. İlme bir ücret karışırsa bayağı kimseler ve tembellerde ona yaklaşacaklar ve bu ise onun değerinin düşmesine ve zayıflamasına sebep olacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir(Ocak, 2017). Bu medreseler Selçuklu Devleti Döneminde bir eğitim ekolü haline gelerek ülkenin değişik bölgelerinde açılmaya devam edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen iki medresenin dışında, Herat Medresesi, İsfahan Medresesi, Merv Medresesi, Taberistan Medresesi, Rey Medresesi, Fusenc Medresesi, Halep Medresesi, Musul Medresesi gibi medreseler aynı amaç ve mantık doğrultusunda açılmışlardır.

Nizamiye Medreseleri inşa edilecekleri bölgedeki en ünlü uleması adına inşa edilmişler ve bu ulemalar ölünceye kadar bu medreselerde ders vermişlerdir. Nizamiye Medresesi müderrisleri Sünni ve Eşari mezhebi mensupları arasından seçilmişlerdir. Atanacak müderrisler daha önce camii veya özel medreselerde müderrislik yapmış olanlar arasından seçilmişlerdir. Müderrislerin atanması vezir divanından çıkan kararlar ve sultanın onayı olmuştur. Aynı zamanda Abbasi halifesi de müderris atamasında etkili bir merci olmuştur. Müderrisler medresede ölünceye kadar ders vermekle görevlendirilmişleridir.

Nizamiye Medreselerinde derslerin işlenişi ile ilgili birçok yöntemin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müderrisin derslerde hangi yöntemin kullanılacağına karar vermekte serbest oldukları, dersin işlenişine göre farklı yöntemleri kullandıkları ve farklı müderrislerin birbirlerinden farklı yöntemler kullanarak dersi işledikleri anlaşılmaktadır(Çelebi, 1976; Makdisi, 2004; Makdisi, 2007). Bazı müderrisler öğrencilerin metni okumasını ve bunun üzerine tartışma yaparak ders anlatımını tercih etmiş, bu yüzden bir konu hakkında tartışma derste en fazla kullanılan

yöntemlerden olmuştur. Müderrisler bir seccade veya post üzerine oturarak ders vermişlerdir. Bazı müderrisler sınıfın çok kalabalık olması durumunda kürsü üzerine oturarak ders vermeyi tercih etmişlerdir. Müderrisler ders verme sırasında İmam Ebu Yusuf'tan etkilenme dolayısıyla siyah sarık ve cübbe giymekteydiler. Bazı Nizamiye Medreselerinde başa sarılan sarık deniz mavisi renginde de olabilirdi(Mezaheri, 1972:166). Müderrislerin atanması sırasında da bu uygulamanın yapıldığı ve müderrise cübbe giydirilerek atandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Eğer müderrisler medresedeki görevinden azledilirse kendilerine verilen sarık ve cübbeyi geri iade etmişlerdir (Mezaheri, 1972: 166).

Nizamiye Medreseleri şehir merkezlerinde, pazarların işlek oldukları yerlerde kurulmaları dolayısıyla ekonomik sıkıntı çekmemişler, gelirleri giderlerinden fazla olacak şekilde planlanarak kurulmuşlardır. Medreselerin etraflarında yer alan külliyelerde bulunan arastalardan ve dükkanlardan alınan kira gelirleri medreselerin masraflarının karşılanmasında kullanılmıştır. Bu anlayış medreselerin uzun süre ayakta kalmasına yardım etmiştir. Gelirleri giderlerinden oldukça fazla olan bu medreselerdeki hocalara o dönem şartları içerisinde önemli miktarda maaş ödemeleri yapılmıştır. Bu medreselerde eğitim veren müderrislerin 150 dinardan fazla maaş aldıkları öngörülmektedir. Medreseler ekonomik olarak güçlü olacak şekilde inşa edildikleri için farklı alanlarda uzmanlaşmış ilim adamlarının getirilerek öğrencilere konferanslar vermeleri mümkün olmuştur. Örneğin Merv'li Muhammed es-Sem'ani'ye bir konferans için 1000 dinar ödenmiştir(Ocak, 2017). Nizamiye medreselerinde yalnızca Şafi mezhebinden olanlar ders verebildikleri için ve burada ders veren müderrisler ekonomik olarak oldukça iyi maaş aldıkları için bazı ilim adamları bu medreselerde ders verebilmek amacıyla şafi mezhebine geçmişlerdir.

Nizamiye Medreseleri derslerin işlenmesinde müderrisleri eğitimin merkezine alarak kurulmuş olmalarına rağmen, medrese içerisindeki yaşam alanlarının inşasında burada öğrenim gören öğrencilerin kendilerini tam anlamıyla ilme ve

eğitime verebilmelerini sağlayacak şartlarında oluşturulmasına önem verilmiştir. ğrenim gören öğrencilere de mevkilerine göre burs ödemesinde bulunulmuş, öğrencilerin ihtiyaçları karşılanarak, bütün ilgilerini ilme vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bu medreseler kendilerinden önceki eğitim kurumlarından ayrılırlar. Aslında devlet dolaylı olarak yani vakıflar aracılığıyla eğitim işleri içerisinde yer almış ve eğitimini sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu durum, Batı dünyasında sanayi inkılabından sonra devletler tarafından idrak edilmiş ve devletler eğitim verme yükümlülüğünü üstlenmeye başlamışlardır. Nizamiye Medreselerinden önce ilim öğrenmek için uzun yıllar farklı Őehirleri dolaşmak gerekmektedir. İlim öğrenmek isteyen öğrenciler için bu durum hem ekonomik hem de zaman kaybına neden olmakta ve öğrencilerin bütüncül bir yaklaşımla ilim öğrenmelerini engellemektedir. Nizamiye Medreseleri eğitim ve öğretimdeki bu dağınlıklı ortadan kaldırmış ve ilk kez bütüncül bir yaklaşımla eğitim işlerini planlayarak, medrese ğrencilerinin farklı alanlarda uzmanlaşmalarına imkn tanımıştır. Öğrencilerin ve hocaların devlet tarafından himaye edilmesi, masraflarının devlet tarafından karşılanması sonucu eğitim işlerinde modern zamanlardan çok önceleri devletin sorumluluk üstlenmiş olduğunu göstermektedir.

Nizamiye Medreseleri programlarında İşlami değerlere sahip veli insan tipi meydana getirmek amacına yönelik olarak program uygulamıştır. Bu medreseler Türklerin eski savaşçı ve cihangir «alp» tipiyle, İşlam'ın «gazilik» anlayışını birleştiren bir insan modeli yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Programlarında ihtisas derslerine yer verilmiş, her dersi o sahanın uzmanının vermesi kararlaştırılmış, talebelerin belirli ilim dallarında uzmanlaşmaları sağlanmaya çalışılmıştır(Ocak, 2017). Bütün Nizamiye Medreseleri aynı tür eğitim programı uygulayarak Selçuklu ülkesinde ortak bir İşlam kültürünün doğmasına zemin hazırlamışlardır.

Nizamiye Medreselerini sadece örgün eğitim yapan kurumlar olarak görmek yanlıştır. Bu medreseler halkın eğitilmesi konusuna da eğilerek yaygın eğitim

faaliyetleri de yürütmüşlerdir. Medreselerde ki derslere dönem dönem halkın katılımı da desteklenmiş, Ramazan aylarında ve bazı özel zamanlarda müderrisler halka sohbet tarzında dersler vererek halkın da medreselerden istifade etmesine çalışılmıştır. Ayrıca bazı Nizamiye Medreseleri müderrisleri hakkında katılabileceği eğitim programları hazırlamışlardır. İmamü'l Haremeyn el Cüveyni, Nişabur'da Cuma günleri halka Tezkir meclisleri kurar vaazlar vermiştir. Radiyyüddin el-Kazvini Ramazan ayında teravihten sonra fecre kadar halka tefsir dersleri vermiştir. Halk eğitimi konusunda kadınlarında medreselerdeki derslere katılması teşvik edilmiş ve katılımları sağlanmıştır. Bu medreselerde örgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitimde yapılmış, medrese halk bütünleşmesi sağlanmış, böylece halkın eğitimi yoluyla halk Batını düşünceye karşıda korunmaya çalışılmıştır.

Nizamiye Medreseleri, bugünün modern üniversiteleri tarafından kullanılan misafir hoca geleneğinin ilk uygulayıcısı olmuşlardır. Medreselerdeki öğrenci sayısının ne kadar olacağı müderrislere bırakılmış olmasına rağmen bir hoca 10-100 arası öğrenciye eğitim vermiştir. Bazı ünlü müderrislerin ders halkalarında bu sayı 400'e kadar çıkmıştır. Gazalini'nin 300 talebesi, Cüveyni'nin 400 civarında talebesinin olduğu dönemler olmuştur. Medreselerde öğrenim görmek için herhangi bir yaş sınırlaması yapılmamıştır. Bu tamamen öğrencinin zeka ve yeteneğine kalmış bir durumdur. Medreselerden mezun olmak yıl esasına göre değil belli kitapları okuma esasına bağlı olduğu için belli bir öğretim süresi belirlenmemiştir. Eğitim süresi şahsa göre değişmiş olmasına rağmen 5 yıldan önce medreseden icazet almakta mümkün olmamıştır.

Nizamiye Medreselerinin Etkileri:

Nizamiye Medreseleri yetiştirdikleri kadrolar aracılığı ile Batını fikirlere karşı bir doktrin oluşturmayı başarmış, bu kadrolar sayesinde yıkıcı faaliyetlere karşı devletin ve toplumun korunması sağlanmıştır. Nizamiye de eğitim veren hocaların ehli sünnet düşünceyi benimsemiş olmaları ve bu düşünce sisteminin yerleşmesi

için çalışmalar yapmaları, o dönem içerisinde toplum ve medrese kaynaşmalarını sağlamaları, batını fikirlerin toplum üzerinde etkisinin azalmasına sebep olmuştur.

Nizamiye Medreseleri gerek uyguladıkları eğitim yöntemleri, gerekse açılma ve uygulama biçimleri açısından İslam dünyasında kendinden sonra açılacak medreseler tarafından model olarak alınmıştır. Böylece İslam dünyasında örgün öğretim kurumları olarak bir medrese geleneğinin doğması sağlanmıştır. Medreselerde ilmi ve sosyal zorunluluklar dikkate alınarak bir program takip edilmiştir. Eğitim ilk defa planlı ve programlı hale getirilmiştir. Nizamiye Medreseleri devletin kaynaklarıyla açılmış olduklarından dolayı hem medreseler üzerinde hem de genel olarak eğitim sistemi üzerinde devletin teftişi ve denetimi başlamış ve bundan sonra eğitim işleri devletin kontrolü altında devam etmiştir. Ülkenin değişik bölgelerinde medreseler açılması da eğitimde fırsat eşitliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Selçuklu Devleti döneminde açılan bu medreseler, daha sonraki dönemlerde, Halife Müntasır, Selahaddin Eyyübi, Nüreddin Zengi gibi yöneticiler tarafından örnek alınarak yeni medreselerin açılmasına da önderlik etmişlerdir. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti Medrese sistemi Nizamiye Medreseleri örnek alınarak geliştirilmiştir(Saydam, 1999:447). Nizamiye Medreseleri kendinden sonra gelen medreseleri, fiziki yapı, eğitim misyonu ve ders programları açısından etkilemiştir. Daha sonra kurulan medreseler yoğunlukla Nizamiye Medreselerinin takip ettiği programa sadık kalmışlardır. Hem Nizamiye Medreselerinin açıldığı dönem hem de daha sonra bu medreseler örnek alınarak açılan yeni medreseler İslam dünyasında ortak bir medeniyetin doğmasına çok büyük katkı yapmıştır(Kazıcı, 2000).

Modern dünyada eğitim kurumları devletin temel ideallerinin öğretildiği ve vatandaşların devlete sadakatle bağlı olduğu vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu uygulamayı ilk başlatan ve başaran Nizamiye Medreseleri

olmuştur. İslam dünyasının en zor dönemlerini yaşadığı zamanlarda bu medreseler Müslümanların zihin ve gönül dünyalarının berraklaşmasına katkı sağlamışlardır. Çünkü bu dönemde içeriden Batini tehdidinin, daha sonra da İslam dünyası üzerine dışarıdan gerçekleşecek olan Haçlı Seferlerinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmakta çaba sarf etmişlerdir. Buralardan yetiştirilen öğrenciler devletin üst kademelerinde görev alarak bu tehditlerin ortadan kaldırılmasında etkili olmuşlardır. IX ve X yüzyıllar İslam dünyasında ilim-ihsan, şeriat- tarikat tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerdir. Bu medreselerde eğitim vermesi için seçilen hocaların birçoğunun aynı zamanda tasavvuf ehli olması bu tartışmaların azalmasına şeriat ve hakikat alanlarında birleşmenin ve bütünleşmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve böylece toplumsal uzlaşma sağlanmıştır.

Avrupa'da aydınlanma dönemiyle birlikte vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmaya başlaması, vatandaşların devletler nezdinde hak ve sorumluluklara sahip olması devletlerin eğitime bakışının da değişmesine neden olmuştur. Devletler şehirleşmenin artmasıyla birlikte tebaaları arasında yaygınlaşan vatandaşlık bilincini devletin idealleri doğrultusunda şekillendirmenin aracı olarak eğitimi kullanmanın gerekliliklerini kavramışlardır. Vatandaşlara eğitim verme yükümlülüğü devletin temel görevleri arasında yer almaya başlamıştır. Böylece çağdaş dünyada devletler eğitimi düzenleyen, denetleyen ve çıktılarını kontrol edebilen bir sorumluluğu üstlenmişlerdir. Bu yaklaşım eğitim sisteminin daha düzenli, kontrollü ve süreğen olmasına olanak tanımıştır. Oysa modern dünyanın 19 yüzyılla beraber ulaştığı bu eğitimsel devrim XI. yüzyılda Nizamiye Medreseleri tarafından temelleri atılmıştır. Bu yüzden Nizamiye Medreseleri kuruluş amaçları ile günümüz modern dünyada ki eğitim kurumlarının kuruluş amaçları arasında ciddi bir paralellik görülmektedir.

Nizamiye medreseleri eğitimsel uygulamaları açısından da kendinden sonraki eğitim kurumlarını etkilemişlerdir. Üniversite sistemindeki ders geçme yöntemi

ilk kez Nizamiye Medreseleriyle eğitim dünyasında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca eğitim sisteminde uygulanan burslu öğrenci sistemi, öğrencilerin yatılı olarak eğitim görmeleri anlayışı da yine Nizamiye Medreselerinin öncülüğünde ortaya çıkmış uygulamalar arasında yer almaktadır. Eğitim sistemi içerisinde, daimi statüde öğretim elemanı yetiştirme ve bunlar arasında statü belirleme geleneği, mezun olanların icazetname alması, bugünkü diploma sisteminin oluşması, müderrislerin atanması sırasında uygulanan cübbe girdirme geleneği, medreseler arasında hoca değişim programlarının uygulanması gibi ritüeller bugün hala dünya eğitim sisteminin kullandıkları uygulamalar arasındadır.

Nizamiye Medreselerinin Türk Dünyası Üzerindeki Etkileri:

Türkler arasında İslamiyet, Karahanlılar ve Gazneliler döneminden itibaren yayılmaya başlamıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla önce Maverâünnehir daha sonra Buhara ve Fergana'da çeşitli dini yapılar inşa edilmeye başlanmış ve buralar da oluşturulan tasavvuf kurumları gibi kurumlarla da İslamiyet'in yayılması hızlanmıştır. Tasavvufi kurumların Türkler arasında etkin olması, Rafizilik ve Batınlık gibi düşüncelerin Türkler arasında yayılmasına ve taraftar bulmasına engel olmuştur. Selçuklular döneminde Nizamiye Medreselerinin açılması ve bu kurumların şeriat-tarikat uzlaşmasını sağlaması Türk dünyasında bu kurumlara bakışı olumlu etkilemiştir.

Nizamiye' den yetişerek Türk tarihinde en etkili olan müderrislerin başında Yusuf-i Hemedâni gelmektedir. O, Bağdat'a gelerek Ebu İshak'ın öğrencisi olmuş, buradan ayrıldıktan sonra Nişabur, İsfihan ve Semerkand medreselerinde de talebe olmuştur. Medreseden icazet aldıktan sonra Horasan ve Maverâünnehir'e dönerek irşâd faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Bugün Türk dünyasının yakından tanıdığı büyük mutasavvıfların pek çoğunun yetişmesinde hizmetleri olmuştur. Onun sayesinde Nizamiye Medreselerinin oluşturduğu ruh Türk dünyasına, Maverâünnehir'e taşımıştır. Yusuf_i Hamedani'nin yetiştirdiği öğrenciler daha sonra Yesevilik, Nakşibendilik,

Kübrevilik, ve Bektaşilik gibi tasavvuf kurumlarını oluşturmuş, göçebe Türkmenler arasında İslamiyetin yayılmasına katkı sağlamış ve çok sayıda taraftar toplamışlardır. Günümüzde dahi adı geçen tasavvuf kurumları Yusuf-i Hemedaniye kendi silsileleri içerisinde yer vermektedirler. Bu bakımdan bu kurumların hepsinde Nizamiye Medreselerinin etkilerini görmek olasıdır. Yani Yusuf-i Hemedani'nin Horasan ve Maverünnehir'e dönerek irşâd faaliyetlerinde bulunması, Türk dünyasının yakından tanıdığı büyük mutasavvıfların pek çoğunun yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Nizamiye Medreselerinden yetişen öğrenciler, Azerbaycan, Horasan, Şam, Irak, Hicaz, Yemen, Kuzay Afrika ve Endülüs gibi bölgelere yayılarak ortak bir İslam medeniyeti oluşmasına katkı sağlamışlardır.

Nizamiye Medreselerinin tam olarak ne zaman ortan kalktığı tespit etmek oldukça güçtür. Bağdat Nizamiye Medresesi dışındakiler hicri VI. yüzyılda ortadan kalkmasına rağmen, Bağdat Nizamiye Medresesi uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Bağdat Nizamiye Medresesi; Hilafet merkezinde olması ve vakıf gelirlerinin çok yüksek olması dolayısıyla daha uzun ömürlü olmuştur. 1258'de Bağdat'ı ele geçiren Hülâgü Han, şehri önce yağma ettirmiş, sonra da baştan sona yaktırmıştır. Hülâgü'nün bu uygulaması medreselere önemli ölçüde zarar vermiştir. Nizamiye Medresesiyle ilgili son bilgiler, buranın müderrisi olan İbnü'l Âkûlî'nin Timur'un Bağdat'ı istilasıyla birlikte şehirden kaçmasıyla ilgilidir. Yani Bağdat Nizamiye Medresesi 1400'lere kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde siyasal merkezlerin Osmanlı Devleti ve Timur Devleti gibi iki güce bölünmesi ve her iki gücünde ilme önem vermesi, ilim adamlarının bu devletlere doğru yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum Bağdat'ın ilim üzerindeki üstünlüğünün sönmesine neden olmuştur. Medreseden son habere ise 1414 tarihinde Firuzabadi'nin el Kâmûsü'l Muhit'inde rastlanmaktadır. Bu tarihten sonra medresede eğitim verildiğine dair herhangi bir tarihi kayda rastlanmamaktadır (Ocak, 2017).

Sonuç

Nizamiye Medreseleri, İslam dünyasının fikri karışıklıklar içerisinde olduğu bir dönemde hayata geçirilerek, devrin ünlü ulemaları tarafından fikri, akli ve kalbi tertemiz öğrenciler yetiştirilmesine ve böylece devletin, toplumun huzur içerisinde yaşamasına katkı sağlayan kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. İslam düşüncesinin de Sünni dünyasının bir ekol olarak sağlam temeller üzerine oturmasına, Selçuklu Devleti ve daha sonra da Osmanlı Devleti'nin bu zemin üzerinde yeşermesine olanak sağlamıştır. Böylece hem kendi döneminde yetiştirdiği öğrencilerin İslam ülkelerine dağılarak, hem de daha sonra çok sayıda benzer düşüncelere sahip öğrenciler yetiştirerek ortak bir İslam kültürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Bu medreseler devrin bunalımlı siyaset dünyasında berrak zihinli siyasi kadrolar yetiştirmek suretiyle de Selçuklu Devleti'nin güçlü bir devlet yapısı oluşturmaya katkı sağlamışlardır. Nizamiye Medreseleri varlıklarını devam ettirdikleri dönemden ziyade iki sebepten dolayı Dünya siyasi ve eğitim tarihini derinden etkilemişlerdir. Bu sebeplerden ilki Türklerin İslamlaşmasında sağladıkları katkı ve bu katkının sağlam İslam itikadı üzerine kurulmasına destek vermiş olmalarıdır. İslamlaşan Türkler, İslam'ın Ön Asya'da, Balkanlarda ve Avrupa'nın pek çok coğrafyasında yayılmasına hizmet etmişlerdir ki bu gelişme dünya siyasi tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların ortaya çıkmasında hiç şüphesiz Nizamiye Medreselerinin de katkısı yadsınmaz. Nizamiye Medreselerinin ikinci katkısı ise uluslararası düzeyde olmuştur. Özellikle eğitim alanındaki uygulamaları günümüz eğitim sisteminde kullanılan pek çok uygulamanın ilk örneklerini teşkil etmektedir. Müderrislerin atanmasındaki uygulamaları, müderrislerin atanırken cübbe giymesi geleneği, öğrencilerin burslu ve yatılı olarak eğitim görmeleri, ders geçme sisteminin formal olarak uygulanması, devletin ideallerini benimseyen gençler yetiştirmeyi amaçlaması bu uygulamalardan bazılarıdır.

Bu medreseler Türk-İslam dünyası siyasal, sosyal, kültürel ve eğitimsel açıdan etkiledikleri gibi bugün modern dünyada eğitim sisteminde kullanılan pek çok uygulamayı sistemleştirmiş olmaları açısından önemli kurumlardır.

Kaynaklar

- AKYÜZ, Y. (2012), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2012*, (23. Baskı). Ankara: Pegem A.
- ÇELEBİ, A. (1976), *İslam da Eğitim Öğretim Tarihi*, (Çev. Ali Yardım) İstanbul: Damla Yayınevi.
- İBNÜ'L Esir (1991). *İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Cilt. X*, (Çev. Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Bahar Yayınları
- HİTTİ, K.P. (1970). *History of the Arabs, from the Earliest Time to Present Time*, (10. Baskı.) London. Macmilam.
- KAFESOĞLU, İ. (1992), *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: MEB.
- KAZICI, Z. (2000), *İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.
- KAZICI, Z. (2018), *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*(18. Baskı). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- KENAN, S. (2015), Modern Üniversitelerin Oluşum Süreci. *Osmanlı Araştırmaları*, 45(333- 367).
- KÖYMEN, M. A. (1993), *Selçuklu Devri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MAKDİSİ, G. (2004), *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*; İstanbul: Gaye Kitabevi Dağıtım.
- MAKDİSİ, G. (2007), *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim* (Çer. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik Yay.
- MEZAHİRİ, A. (1972), *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*.(Çev. Bahriye Üçok). İstanbul: Varlık Yayınevi.
- OCAK, A. (2017), Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri (2. Baskı), İstanbul: Nizamiye Akademi.
- ÖZAYDIN, A. (2015), Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin İlk Müderrisi Ebû İshâk Eş-Şîrâzî Ve Medresenin Resm-İ Küşâdı, *Şarkiyat Mecmuası*, 26. 85-99.
- ÖZAYDIN, A. (2007), "Nizamiye Medresesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXIII, 188-191;
- ÜÇOK, B.(1968), *İslam Tarihi. Emeviler-Abbasiler*, Ankara: Sevinç Matbaası.

- SAYDAM, A. (1999), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- SEYYİD, E. F. (1995), *Fatimiler*. TDV. İslam Ansiklopedisi. Cilt. 12 ss. 228-237. İstanbul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler> Erişim:03/04/2019.
- SÜMER, F. (2009), *Selçuklular*. TDV. İslam Ansiklopedisi. Cilt.36. ss.380-384. İstanbul. Erişim: 25/03/2019
dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1015/12318.pdf
- TURAN, O. (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu
- YILDIZ, H.D. (1988), *Abbasiler*, TDV. İslam Ansiklopedisi. Cilt. 1, ss. 228-237. İstanbul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler> Erişim : 03/04/2019.